

СЛАВКО ГОРДИЋ

ФРАГМЕНТИ О МИЛАНУ ПРАЖИЋУ

Бележећи ове јесени сећања на Милана Пражића (1938–1981) и утиске о његовој књизи *Дар и морал – антиројолошки оглед* (Партенон систем, Београд 2015), неминовно ризикујем да испаднем „дисперзиван” и „дифузан”, дакле управо онакав какви су били или му се бар чинили неки од негативних јунака његове критике. Изгледаћу при томе и колебљиво запитан, противречан и парадоксалан, што, међутим, више није само слабост мога приступа теми већ и обележје самог тематског комплекса, животног и књижевног, којим се сад бавимо.

Најпре ћу указати на неколика судбинска парадокса Миланове личности, живота и дела, као и тзв. критичке рецепције тог дела. Прибегавајући малочас наговештеном упитном тону, лишеном призвука притужбе колико је то могућно, запитаћу се најпре како би изгледао животни и стваралачки пут Милана Пражића да је милошћу судбине дочекао високе године свога узорног професора Иве Тартаље (1930), чијем се уредном духу и теоријско-методолошкој спреми искрено дивио, а који ових дана у *Зборнику Мајице српске за класичне студије* објављује свој критички осврт на Женетову ревизију књижевних жанрова, или пак једног, опет дуговечног аутора чија је есејистичко-критичка штива подвргнуо неумољивој естетичко-етичкој и стилистичкој вивисекцији, а који, такође ових дана, у *Задужбини*, листу Вукове задужбине, обелодањује свој „Стил као загрљај”, похвалу преводилачком труду и учинку Бисерке Рајчић, стилизовану, како би Палавестра рекао, у препознатљивом маниру „светлуцаве реторике и лежерне празнине”. Следеће питање, више од пукe асоцијације, тицало би се самог Палавестре, у чијој двотомној *Историји српске књижевне критике* (2008) нема ни помена о Милану Пражићу, док су, међу десетинама наших са-

временика, упадљива места запосели како Миланови узори тако и они критичари и естетичари чија су дела и ставови предмет његовог оспоравања. Да ли је посреди Палавестрин нехај за теоријско-критичко промишљање поезије за децу, која је у годинама писања поменуће *Историје* била, безмало, једина позната и доступна област Пражићевог изучавања и просуђивања, па ће његов укупни рад, естетичко-поетички и књижевно-критички, а поготово *Дар и морал*, бити незаобилазна тема неког будућег историчара наше критичке мисли? А ево, уз наведена питања и нагађања, и једне моје недоумице о самом Милану Пражићу и природи његове истраживачке вокације, која ме (недоумица) опседала још у данима нашег београдског друговања на постдипломским студијама и, доцније, у време заједничког уредниковања у *Лейхойису Мајице српске*. Збуњивало ме, наиме, чудно двојство Миланових духовних афинитета и диспозиција. Неуморан изучавалац и темељит познавалац висинске филозофско-естетичке мисли на великој раздаљини од Платона и Аристотела, преко Ђамбатисте Вика, Канта и Хегела, до Бергсона и Крочеа, уз идејно му наглашено блиског Маркса, Фрома и Адорна, Милан Пражић је с подједнаком посвећеничком страшћу волео и изучавао песништво за децу. Два толико различита идола, Иво Тартаља и Душко Радовић! Од којих ће овај други, ево и једног дирљивог сећања, присуствовати и Милановој сахрани у Врњачкој Бањи. Да ли је можда, питам се сада, Пражићева наклоност за наивну песму упоредива са Данојлићевим окретањем поезији за децу, коју Љубомир Симовић види као отпор захтевима модерне поезије, која га спутава „насилном сложеносћу, ученосћу, усиљеносћу, литерарносћу, самодовољносћу”?

Тешко је, одмах да кажем, наћи у једној јединој личности поузданог и уједначено компетентног познаваоца филозофско-естетичке и књижевнотеоријске мисли, хуманистичког и етичког аспекта културе, стваралаштва и критике, међузависности талента и морала, толиких антиномија књижевне критике (од којих је кључна сам њен статус – негде између књижевне уметности и књижевне науке), феноменологије кича и поткултуре, плодног и оног неплодног плурализма методолошких приступа књижевности, коруптивних и патолошких видова нашег тзв. књижевног живота и, отуд, неизбежне, макар и повремене негативне критике, за коју Пражић на почетку друге главе своје књиге вели да свој разлог постојања налази „на плану разбистривања текућег књижевног живота и магле у интелектуалној клими, посебно у домену књижевне критике”, дакле у ситуацији кад се „критички ангажман против лажне акције показује као нужност, као противстав, као линија разграничења, дакле, као етички императив опредељења.

Ако не у сваком тренутку”, прецизира Пражић свој став, „критика књижевне лажи и моралне неодговорности мора бар с времена на време да пружи уверљиве доказе свог отпора свему ономе што баца сенке релативизма, конфузије и ниҳилизма на изворне вредности, на истински чин и дело”.

Произлази, отуд, да би главни фон антрополошком огледу *Дар и морал* морала бити релевантна становишта о природи и функцији критике, рецимо она из пера Светозара Петровића и Зорана Гавриловића, али и да су за ваљан разговор о овој књизи нужни неки увиди и искуства – да останемо овај пут при именима живих аутора – од филозофско-естетичких експерата, попут Мирка Зуровца, Милослава Шутића и Драгана Прола, до Пражићу по духу, темпераменту и усмерењу блиских „практичара” у рубрици тзв. негативне критике, какви су Стеван Кордић, Божо Копривица, Миливој Ненин и Небојша Васовић. Пошто се сâм не осећам позваним за мериторно просуђивање свих тема и проблемских релација Пражићеве књиге (мада сам, уз још нека штива, критици критике посветио две своје књиге, *Слађање времена* и *Профили и ситуације*), одлучујем се овом приликом само за неколико маргиналија, чији ће необавезујући „импресионизам” у понечем вероватно бити у опреци са чврстином и строгошћу Пражићеве мисли, којој, мора се признати, неретко придаје уверљивост надахнути сарказам и персифлажа колико и гвоздена логичка аргументација.

1.

Понешто у Пражићевом велтаншаунгу, бар на први поглед, као да има печат неповратно минулог времена. Можда лишен катастрофичног предосећања будућности, Пражић као да појмовима историјског материјализма, напредних и „здравих” идеја, дијалектичке законитости каузалитета и кретања, те самоуправљања и југословенства приписује неспорно, саморазумљиво важење. Мада ученошћу и честитошћу далеко испред фолклорних марксиста и режимских идеолога, Пражић каткад узналикује поодавно ишчезлим или заћуталим верницима комунистичког поретка. Или се то можда ми, а не Пражић, варамо у рачунању времена? Заведени епохалним убрзањем стварности и свевлашћу дивљег капитализма, који понеко назива и „зоолошким”, као да губимо из вида како понеки витални и тврдокорни пример друкчијег системског реда ствари тако и све бројније заметке отпора експанзивном, доскора неупитном моделу глобализације. Да социјалистичка идеологија није пројекат изгубљеног смисла сведоче и вести из различитих праваца, и *Кайшиал у XXI веку* Томаса Пикетија, и осведочење ан-

трополога, социолога и филозофа Бруна Латура да је појам самоуправљања поново актуелан, и понеки мање познат државно-правни акт и факт, попут чињенице да у преамбули индијског устава пише да се ради о „сувереној социјалистичкој, секуларној демократској републици”, или акцента из португалског устава којим се истиче тежња народа да иде „социјалистичким путем”. Нису, дакле, свест и свет Милана Пражића безнадно туђи и далеки.

2.

Слична двозначност – сад на плану гносеологије, етике, критике и критичке аксиологије – као да просијава и из двеју Пражићевих кључних речи: *уверење* и *истина*. Мада неспорне као вредност и циљ мишљења и делања у неким сферама људске стварности, чини се да ови аксиоми немају апсолутну утемељеност и остваривост управо у областима духа и стваралаштва о којима је сад реч. Како, рецимо, осим крутом правоверношћу, противречити Валерију кад каже да не може ништа рећи о себи а да му се истог часа оно сасвим супротно не учини вероватнијим? Или кад устврди да је дух по самој својој природи неверан. Милан, додуше, нигде у књизи не помиње Валерија, али се зато у неколико наврата поиграва синтагмом „свест о несвесности саге” Јулијана Пшибоша. Бритак и бескомпромисан дух, бојим се да Пражић није имао особито афинитета и пријемчивости за сферу парадоксалног, тајновитог и тешко докучивог. Зато је, међутим, мисао и књига овог човека „од уверења и истине”, како би сам рекао, користан подсетник и оруђе отпора у одбрани од свеprisутног и растућег духа манипулације и цинизма којим нас, можда неповратно, савремени неолиберализам наводи на резигнирану помисао да истина не постоји и да је све само игра моћи.

3.

Расветљавањем међуодноса дара и морала Милан Пражић је, колико знам, тематизовао и проблематизовао ово питање темељније и консеквентније него ико у нашој књижевнокритичкој и психолошко-антрополошкој мисли. Да је тема не само сложена него, понекад, и тугаљива, посведочује и чињеница да Италијани ћуте о неким нелепим моментима из Дантеове биографије, као и Руси о сличним цртама Пушкинове личности. Искључујући, с ваљаним разлогом, из свог видног поља приватну страну великана о којима размишља, Пражић – на примерима Томаса Мана, Маркеса, Борхеса, Андрића и Црњанског – показује како јавно деловање писца сво-

јим етичким аспектом увећава или умањује његову стваралачку висину. Да се аутор одлучио на екстензивнију разраду теме, можда би застао и над призором епохалне бламаже 93 немачка угледна писца, на челу с нобеловцем Герхардом Хауптманом, који августа 1914. објављују антисрпски и антируски расистички проглас. Или би, можда, застао и над управо парадигматичним случајем аустријског романијера Александра Лернета-Холеније, чији стил и став обележава „ноншалантна елеганција једног аристократе” али и двосмислена репутација талента без карактера, стечена подршком аншлусу и сарадњом с нацистима. Пражић, међутим, и на ограниченом броју примера показује како ни уметност, ни књижевност, ни критика, чак ни природне науке нису и не могу бити етички неутралне. Отварајући тему луцидним увидом да су, макар на први поглед, дар и морал „опозиција као божанско и људско, као метафизичко наспрам физичког, као бесконачно и коначно, као стваралачки неомеђено наспрам ограничавајућем”, те да отуд „даровитост, несумњиво као човекова генеричка особина градитељства и моћ изражавања није етички одређена”, Пражић ће у трећој глави своје књиге показати и доказати како, ипак, „наука служи свету онаквом какав он јесте, а не свет науци”, како уметност и кад се „не пита о моралу као о суштини људскости” увек бива „под његовом сенком” и како је, најпосле, критичар „морално обавезан самом духу критицизма као начелу и оруђу истинољубља”, којим он не може владати, „него обратно – мора се према њему владати”. Блиставе завршне странице овог поглавља обилују, као и цела књига, ефектним, афористички сроченим исказима, попут овог:

Може се оваплотити, па према томе и ценити само храбра даровитост, а не кукавички таленат. Способност која одважно открива, а не она која се плаши, забашурује и прикрива. Хтели то или не, критичари морају служити књижевности (не и да се њоме служе или да њоме опслужују)...

4.

Критика, књижевност и књижевни живот, свом дужином Пражићеве књиге, бивају промишљани са студиозношћу и свешћу о њиховој важности, која – и свет и важност – одударују од данашњег реда ствари у знаку маргинализације поменуте сфере мишљења и делања. Уз високо постављен етички захтев, аутор критику и критичара суочава и са консеквентно промишљеним питањем њиховог статуса (првенствено у смислу „онтолошке изведености”) и теоријско-методолошког усмерења. Ризикуюјући недореченост,

навешћемо само неколико крњих исказа како бисмо, макар овлашно, илустровали смер и боју Пражићевих налаза из овог проблемског домена. „Критичар је”, каже наш аутор, „критичар је, чак и ако себе не рачуна, дужник на све стране: уметности, за коју се опредељује, а да га нико тамо не зове (ето сличности с уметником – и он је самозванац који следи само свој унутрашњи глас), друштву, чија га идеологија обавезује, обележава и надзире, публици, којој није неопходан, а с којом не може а да не рачуна, позитивној традицији, која га проверава, садашњици, која је вредносно хаотична и неиздиференцирана, будућности, којој се интимно препоручује... Самозван и усамљен, он би заиста био и изгубљен без уверења и чврстог, такорећи кантовског упоришта у себи самом.” Високо уздижући чврстину уверења, Пражић истрајно полемише са заточницима партикуларизма и релативности, овако дефинишући све учесталије аспектистичко мишљење: „Аспект је сваки онај облик мишљења који своју истину држи затворену у себи, а не заснива је на предмету просуђивања, нити је изводи из њега. Аспект, дакле, може бити само истинолик, али не и интегрално истински чин мишљења.” Унеколико близак Мирославу Егерићу, Пражић држи да је у критичару претежнија *личност* од *метода*, те на многим страницама ове књиге оспорава, па и карикира умножавање метода који се више баве сами собом неголи истином дела и истином света. Оваква критика критике неће, дакако, поштедети ни – до данас актуелну – апсолутизацију језика. Дакле, по Милану Пражићу, „писац који, упркос свакој сметњи, смести свој језик у крило истине и истином задоји свој језик, у правом смислу речи слободан је и независан стваралац, док онај који језички експериментира да би истину некако измамио и језички обрлатио осведочује своју зависност од случаја, па самим тим и завршава у истини случајности. Први се у језику настањује као законодавац, други је само пролазник кроз туђи језик.” По оваквом односу према језичком експерименту лако је наслутити критичарево мишљење о дадаизму, надреализму и сродним авангардним и неоавангардним поетичким усмерењима.

Уместо резимеа, коме би морала претходити студиозна интерпретација, само ћу – уз велико поштовање за Милану блиске сроднике који су његово дело спасли од заборављања – устврдити како ниједна будућа историја српске књижевне критике и критичких спорова неће моћи мимоићи и пречути бритке и анатомски аналитичне судове и пресуде овог естетичара, критичара и полемичара.*

* Реч изговорена у Матици српској приликом представљања књиге *Дар и морал* Милана Пражића, у Новом Саду, 2. новембра 2017. године.